

Zdenka L e c h n e r

ETNOGRAFIJA I SLAVONSKI MUZEJI

Zaslugom slavonskih muzealaca svaki muzej u Slavoniji ima etnografsku zbirku. Muzeji u Vinkovcima, Đakovu, Županji, Valpovu i Vukovaru - jedno vrijeme i muzej u Slav. Požegi i Šarengradu, a do potresa i muzej u Slav. Brodu - mogu se pohvaliti također i stalnim postavama s etnografskom građom svoga kraja. Svi ostali muzeji, a to su muzeji u Osijeku, Virovitici i Našicama uz gore navedene muzeje priređivali su ili primali povremene etnografske tematske izložbe pa su još i time manifestirali potrebu rada na sakupljanju i prezentiranju etnografskog inventara. Osječki je muzej imao u vremenu prije razdoblja o kojem je riječ izloženu etnografsku građu u primjeni, to su bile male lutke u narodnoj nošnji i namještaj ukrašen tikvičarskim ornamentima, doduše i nekoliko šamija izrađenih zlatovezom. Ne znam u kojoj se mjeri tu mogu ubrojiti muzeji u Iloku, Novoj Gradiški i Pakracu. Oni su vjerojatno samo prihvaćali neke zajedničke izložbe kao što je bila ona 1960 godine o spomenicima kulture u Slavoniji, a u kojoj su bili uvršteni i primjerci iz narodnog stvaralaštva izraženi u mnogim oblicima od obrednog kruha do nadgrobnih spomenika. Bila je to izložba fotografija u organizaciji Podružnice Osijek društva muzealaca. Muzej grada Virovitice imao je kratkotrajnu propagandnu izložbu predmeta koje je sakupio za muzej, među njima i etnografiku.

Sa tematskom izložbenom djelatnosti započeo je Etnografski odio muzeja Slavonije u Osijeku god. 1958. kada je za kongres Etnološkog društva Jugoslavije priredio izložbu ćilima, ponjava, ponjavaca i uopće vunениh tkanja Slavonije i Baranje; Kasnije su slijedile izložbe baranjskih vunениh predmeta; pa nošnje i namještaj slavonskih i baranjskih sela; a onda tekstilnog rukotvorstva. Gradski muzej u Vinkovcima organizirao je u zajednici s ostalim slavonskim muzejima izložbu ženskih oglavlja, a ove jeseni Vinkovački je muzej priredio izložbu "zlatara", ženskih pokrivala za glavu. Muzej Brodskog posavlja posvetio je jednu izložbu vezanim vunениm ponjavama, jednu obući, a jednu glogovačkim maramama. Muzej u Našicama predstavio se je javnosti izložbom lončarskih proizvoda iz Feričanaca, a zatim tekstilom svoje regije. Muzej Požeške kotline prikazao je ove godine u svojoj izložbenoj dvorani narodne nošnje požeškoga kraja.

No uza sve te lijepe aktivnosti, koje ne navodim sa svim preciznim podacima /ali ako se dogovorimo, može se i to učiniti - a te su se aktivnosti zbivale posljednjih 30 godina, ili točnije u razdoblju od 1952. do 1975. godine/ - ipak ostaje kao veliki dug svih slavonskih muzej: terensko istraživanje i sistematsko kompletiranje pojedinih zbirki s odgovarajućom obradom. Sve bi to bile predradnje za izradu toliko potrebnih

monografija i znalački obrađeni tema - i jedini put za dobivanje iscrpne regionalne dokumentacije, a zatim cjelovite slike kulturne baštine ovog dijela SR Hrvatske, koji koliko ima svoj vlastiti značaj: slavonski i baranjski, ima ga u slici mozaika sastavljenog od mnogobrojnih etnografskih jedinica i zajednica tradicijskih kulturnih elemenata. Tema i materija je toliko, koliko ih pruža bogati tradicijski narodni život slavonskih i baranjskih sela i zato ima posla više nego što može svladati jedan etnolog u svakom muzeju - a većina muzeja nema etnologa. Poznat je taj kadrovski problem slavonskih muzeja i zato se treba upitati da li postoji stvarno, a ne samo formalno nastojanje mjerodavnih da se osigura mjesto za te stručnjake. Povremeno angažiranje nekog etnologa iz druge ustanove da obavi izvjesni posao /i to redovito u velikoj brzini! / ne rješava, nego samo ublažava taj problem.

Ako se slažemo da je sjedište svakog našeg slavonskog muzeja na području etnografskih specifičnosti, koje su se kod jednih izrazile u nošnji, kod drugih u određenoj dominantnoj grani gospodarstva ili rukotvorstva, u posebnostima socijalne kulture ili umotvorina, onda se ne može i ne smije osakatiti djelatnost tog muzeja i oglušiti se zadatku intenzivnog proučavanja tih vrjednota i njihovom tretiranju po muzeološkim principima. Nitko drugi neće obaviti taj posao. Druge srodne institucije, u čiji djelokrug dolazi i narodna kultura ili folklor, ne mogu zamijeniti muzejski rad, jer imaju drugačije metode i drugu svrhu. Zavod za zaštitu spomenika kulture ili smotre folklora ne preuzimaju muzejske zadatke i ne konkuriraju muzejima, nego se djelatnosti sviju uzajamno dopunjuju. Isto tako postojeće monografije kao što je Lovretićevo "Otok", Lukićeva "Varoš" ili drugi radovi na etnografskom polju diljem Slavonije na završetku 19. st. ili početkom 20. st.; Luke Ilića Oriovčanina, Mijata Stojanovića, Srećka Laya, Milka Cepelića i ostalih mlađih i starijih autora ne oslobađaju zavičajne muzeje od daljnjeg proučavanja, proširivanja i produbljivanja njihovih podataka, a napose ne od sakupljanja, čuvanja i izlaganja materijala - nego dapače ta stručna literatura još jače obvezuje muzealce na poslove nadgradnje.

Svaki naš muzej radeći na svom području utvrdit će zao-kružene cjeline, etnografske jedinice obzirom na građu koja se nalazi na tom terenu. Nekada tu jedinicu čini materijal samo tri ili četiri sela, a nekada dvadeset i više sela, odnosno cijeli jedan pojas. Ako se promatra tip sela i kuće, ta će jedinica obuhvatiti cijeli pojas kao što je područje nekadašnje Vojne granice, jer je uprava Vojne krajine donosila odredbe o strukturi naselja i propisivala način građenja kuće i gospodarskih zgrada. Ako se radi o narodnoj nošnji, onda će se ustanoviti da negdje samo po nekoliko sela čini jednu etnografsku jedinicu. Poslužimo li se primjerom iz podravskog dijela Slavonije, vidjet ćemo da u tom pojasu jednu grupu čine četiri sela s istom varijantom nošnje, nazovimo ju bizovačko-bročanačkom. To je ona nošnja širokih, kratkih bijelih platnenih sukanja (od industrijskog platna), šlinganih na cijeloj površini plavim ili bijelim svilencem, s oplećkom slavenskog kroja kod kojega su široki rukavi ukrašeni tkanim ili vezenim ornamentom u crve-

noj ili drugim toplim bojama. Ta varijanta podravske nošnje pripada samo selima: Bizovcu, Brođancima, Habjanovcima i Ladimirevcima. Danas ju održavaju samo Bizovac i Brođanci, jer im služi u reprezentativne svrhe i za nastupe folklornih skupina.

Dakle ta etnografska jedinica broji 4 sela. No u tom podravskom dijelu Slavonije postoji jedna druga zajednica od tri sela s jednakom varijantom narodne nošnje ali koja je tipološki drugačija od bizovačke. Tu jedinicu čini nošnja iz Gornjeg Predrijeva, Sopja i Noskovaca. Karakterizira ju ruho od domaćeg bijelog tkanja u obliku dugačke košulje, dopunjeno sa tkanom pregačom i pokrivalom za glavu, malom četvrtastom maramom - oba komada od istovrsnog gustog tkanja crvene ili plave boje s bijelim prugama, prema tome da li je namijenjeno mladoj ili starijoj osobi.

I tako redom gledajući narodnu nošnju duž cijele slavonske Podravine mogu se ustanoviti tipološke raznolikosti, koje su odraz različitih povjesnih i društvenih zbivanja, migracija, crkvene organizacije na župe, kulturnih strujanja i utjecaja, a svakako i ekonomskog stanja kroz historijski razvoj.

Tipološke posebnosti u nošnji pokazuje i središnji dio Slavonije u kojem se ističe Požeški i Pakrački kraj. Samo je na području Posavine i nekadašnje Vojne granice postojalo tipološko jedinstvo temeljnog ruha, ali ono je u oblikovanju i dodatnim elementima, a napose u djevojačkoj frizuri i oglavlju žena variralo, od jedne zajednice sela do druge. A sve to treba zabilježiti dok još žive ljudi koji su bili nosioci ili poznavatelji tog ruha i opreme, njihovih faza dok su ti predmeti bili u životnoj funkciji, a osim toga dok ima ljudi koji znaju njihovo rasprostranjenje.

Na samoj građi dalje će se moći čitati ostalo, jer nošnja kao i svaki drugi etnografski predmet govori o prošlosti - bližoj ili dubljoj. Ruho je oduvijek bilo podvrgnuto svakojačkim promjenama i preslojavanjima - na primjer: hlače, prsluci, razni kaputi i kabanice ušli su u mušku nošnju posredstvom vojničkih uniformi. Međutim nisu svi etnografski predmeti imali jednak razvojni put. Za ilustraciju može poslužiti čun, monksil, duben od jednog komada debla, koji je sačuvan gotovo do naših dana u biti onakav kakav je pouzdano poznat kao stari slavenski element, ali kojega su prema arheološkim nalazima poznavali i prethistorijski stanovnici Donje Doline na Savi.

I tako je svaki etnografski predmet ili pojava imala svoj životni put na kojemu je uz biologiju i evoluciju znalo doći do kontaminacija, napose u običajima: križari, ljelje; nekima je život počinjao u prethistoriji, velikom dijelu u staroj slavenskoj zajednici, a mnogima u susjednim područjima i stilskim epohama, najčešće od baroka nadalje - što jasno govori o složenosti posla.

Navodeći potrebu istraživanja zaokruženih cjelina ili jedinica pojedinih pojava i materijala nije naglašena vertikala, koja bi morala biti jasna sama po sebi. Bilo bi loše kada bi se shvatilo da je pomenuto ispitivanje naselja i kuće završeno time što znademo kako je bilo u Vojnoj granici; ono iziskuje poznavanje prilika i materijala kako u kasnijim, tako i u ranijim epohama: u tursko vrijeme kada su sela bila povučena u brda, ali i stanje prije provale Turaka unatrag sve do doseljenja Slavena u današnju domovinu, odnosno u te naše krajeve.

Znanstveni dio posla može, ali ne mora pasti u punom opsegu na etnologa muzealca, njegov se rad odvija u okviru muzejskih zadataka unutar ustanove i na terenu - kako je predviđeno muzejskim zakonom i statutima pojedinih muzeja.

Čini se da ne bi trebalo isticati nakon gornjeg razmatranja kako je potrebno istraživanje. Nestaju predmeti, nestaju kazivači o kojima često ovisi dobro poznavanje predmeta i njegove funkcije. Ali treba podvući da za istraživanje treba vremena. Taj se posao ne može obaviti brzo, a niti smije ostati bez provjeravanja. Žurba ili lakovjernost, ako tim izrazom označimo prihvaćanje nekih podataka, ili možda izjava samo jednog kazivača ili suradnika, dovodi do zablude. Tako je valjda došlo do zabune u tvrdnji da se u Slavoniji bojaju pamučne marame tehnikom batika, citiram: "Jedan od svježih unesenih elemenata, koji u Slavoniju ulazi posredovanjem Turaka, je bojadišanje pamučnih marama tehnikom batika, primijenjen na maramu zejtinjaču, mumliju" /Marijana Gušić: "Tumač izložbene građe", Zagreb, 1955., str.71./. Temeljitim provjeravanjem podataka ustanovljeno je da se te marame koje se u tekstu opisane ne zovu "zejtinjače", nego "turske šamije", "pravite" ili "farbane šamije" ili "topare". Naziv "zejtinjače" ili "zetinke" nosi druga vrst marame. Utvrđeno je i to da u Slavoniji nije poznata batik tehnika na tekstilu, ispitivanje je izvršeno u selima Vinkovačkog kraja i Đakovštine, gdje se je takva marama upotrebljavala, ustanovljeno je da su te kupovne marame nabavljane od pokućaraca iz Bosne - i samo popravljane bojom kada su izbljedile /Zdenka Lechner: "Turske šamije...", Osječki zbornik VI, 1958., str. 189-203/.

Nije to jedina zablude, ima i drugih pogrešaka, na primjer pitanje naziva odjevnih predmeta vezanih zlatom - ako Vinkovački kraj prema narodnoj terminologiji ispravno imenuje pokrivalo za glavu složeno u obliku kapice, a vezeno zlatnom niti "zlatarom", taj se naziv ne smije prenijeti na takvo og-lavlje u Đakovačkoj nošnji sela Gorjani ili Potnjani tretirajući ga kao "šamija zlatom". /Vidi Zdenka Lechner: "Zlatovez u Slavoniji", V.Međunarodna smotra folklora, Zagreb, 1970. i Z.L. "Zlatovez" Đakovački vezovi 1970., Đakovo/. Ujedno smo se, eto, dotaknuli naziva slavonskih regija, koji su užeti prema geografskim pojmovima ili administrativnoj podjeli, to ne znači da taj teritorij uvijek i etnografski čini jednu cjelinu; takav je slučaj i sa Đakovštinom, gdje su obzirom na narodnu nošnju postojale dvije grupe, gledajući uopćeno to su zajednice "paorskog" i "graničarskog" ruha.

Dakle, površni i krivi podaci odvođe u kriva tumačenja pa je zato potreban oprez i temeljitost u istraživanju i daljnem radu. Podaci najprije služe kod inventariziranja i kataloške obrade predmeta, koju bi trebalo provesti naučnom akribijom, uz potrebnu ilustraciju crtežima i fotografijama. Ako tih podataka nema, a ne daje ih ni odgovarajuća literatura - ako postoji?! - onda ne preostaje drugo nego teren ili konzultacije u sjedištu muzeja na sajmene dane. Neposredni i redoviti kontakt sa seljacima suradnicima prednost je zavičajnih muzeja. Naši suvremenici nisu tajnoviti kao što je zabilježio F.W.Taube 1776. godine. /"Historische und geographische Beschreibung des Koenigreiches Slavonien des Herzogthumes Syrmien", Wien 1777-1778, str. 20-24. prema prijevodu Miroslave Despot u "Privreda Hrvatske 17-19 stoljeća" Zagreb, 1957.str. 15. /Taube kaže: "rečeno mi je, a i sam sam se uvjerio, da ni nakon poduzetog stajanja koža ne gubi svoju lijepu, plavu boju, koju, čini se, slavonske seljakinje polučuju nekim posebnim prepariranim biljnim sokovima. S pomoću tih biljnih sokova boje slavonske seljakinje i vunu, pamuk, svilu i lan. Koliko god sam se trudio, nisu mi htjele odati tajnu svog umijeća, ma da sam im nudio oveće svote novaca".

Što nije uspjelo Taubeu, doznao je Izidor Kršnjavi i objavio 1882 godine u "Listovima iz Slavonije".

Hit našeg vremena su muzeji! Ta naša Slavonija u ovom je periodu pokrivena mrežom muzeja, koji bi svi bili dužni spasavati i čuvati dokumentaciju o prošlosti narodnog života svojeg kraja - a ta dokumentacija su sami etnografski predmeti. Naša je Baranja također uključena u tu brigu. Muzej Slavonije u Osijeku kao regionalni muzej posvetio joj je svojevremeno punu pažnju, što potvrđuju izložbe koje su paralelne prezentirale slavonski i baranjski inventar. Ali kompletiranje zbirke nije dovršeno kao ni u jednom drugom muzeju.

Preokupacija osječkog muzeja ostaje i nadalje Baranja, njegova uža osječka regija /u kojoj se javljaju dvije varijante narodne nošnje/ i rad na sintetičnoj, preglednoj slici sjeveroistočne SR Hrvatske.

I tako bi se za svaki muzej mogli iskazati konkretni zadaci i posebnosti. Ali da se reljefno istakne raznovrsnost etnografike i specifičnosti pojedinih muzeja pokazat će slijedeće natuknice tema ili pitanja bez posebnog studijskog pristupa i sistematizacije nabiranja, a da se uglavnom ne spomene materijal ili inventar koji je svima zajednički, srodan, sličan, uobičajen.

1. Muzej Slavonije Osijek - navedeno gore
2. Muzej Požeške kotline - golobrdska keramika, pitanje Šijačka, debela vorana i druga tkanja, plisiranje krila i njihova bodura zvana "zatka", oglavlje s poculicama.

3. Muzej Brodskog Posavlja - krečane, vodenice, arhitektura posavskih sela, ponjave tkane i vezene, svilarstvo, ukrašavanje kaletama, opančarstvo
4. Gradski muzej Vinkovci - šume i obrada drva, lovstvo, ugljenari, suvare, kožusi, aljine, rekle, običaj filipovčica
5. Gradski muzej Vukovar - ribarstvo, svinjogojstvo, hrana, opaklija i šubare, oglavlja, vez slikanja iglom, obrada zemlje, zakloni
6. Muzej Đakovštine - vezovi zlatom, tanka prozirna tkanja, ornamentalni svijet, običaji ljelje, kandila od slame, žetva, Cepelić
7. Gradski muzej Ilok - vinogradarstvo, voćarstvo, košaraštvo, trščani krovovi
8. Gradski muzej Virovitica - slamnati krovovi, nadgrobni spomenici, tipovi i zajednica narodne nošnje, karakteristike pregača zvanih potik, ponjavac pregača
9. Muzej u Županji - šaranje tikvica, ručni radovi od pripleta do toleđa, šare prema regimentama /u toku je rad Lešića/, ostvarenje etnoparka
10. Muzej u Našicama - pojam roklje, pronalazjenje kompleta narodne nošnje, ukrasni peškiri, lončarske peći u Feričancima
11. Muzejska zbirka Valpovo - rezbareni ambari, postanak nošnje tipa Bizovačko-Brođanačkog /? oko 1925. u Brođancima/
12. Muzej u Novoj Gradiški - pojam biklje, krpanice, paralele Reljkovića i današnjice.

U kojem će se lokalitetu ili kraju naći "jalba", arhična tehnika preplitanja niti, koja je prema literaturi bila raširena u Slavoniji, reći će nam budućnost. /V. Tkalčić "Seljačke nošnje na području Zagrebačke gore", Zagreb 1925. - Narodna starina 10/.

Na kraju ponovimo da su pred nama svi spomenuti zadaci ali i oni, koji nisu izrečeni; a mi ih znademó.

Pristupimo odmah poslu, jer ono što bi mogli učiniti mi danas, neće više moći učiniti generacije iza nas.